

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Spiró György: *A Jövevény*
Arkádia-Szépírodalmi, 1990. 757 oldal, 250 Ft

I

TÖREDÉKEK A JÖVEVÉNY-RŐL

*„Az ember feljő... a nagy
mindenség benne tükrözők...”*
(Vörösmarty)

Ritka, különös nehézségű feladat elé állítja Spiró e művével az olvasót, a kriúkust (és az irodalmi életet): A JÖVEVÉNY-ben alighanem egy hosszabb irodalmi időszak legvakmerőbb, majdhogynem istenkísértő vállalkozását szemlélhetjük, melyben a szerző, nagy hagyományt folytatva s a nagy hagyományhoz méltó módon, a lehető legnagyobbat kísérel meg – egy nagy műben akarja összefoglalni mindazt, amit fontosnak tudunk vagy vélünk (vagy vélhetünk), s összefoglaló víziót nyújt a világ egészéről (illetve arról, amit a világ egészének, történet lényen bármi is általában a világképek egészének ideológiáival, nem gondolni nem vagyunk képesek). Felrúgván minden teoretikus megfontolást és divatot, ami csak érhet a művészet szintetikus törekvéseit modern és posztmodern irányzatok részéről, a szerző szinte rajongó szenvedéllyel idézi meg a nagy művészetnek mára darabokra hullott ideálját, s büszke daccal ragaszkodik a teljesség igényéhez: tessék egyetemesen nézni és látni a világot, történelmileg és egyidejűleg, társadalomilag és lélektanilag, fenségesen és nyomorultan egyaránt. Mozgattassék meg tehát ennek érdekében, egyazon gesztus által, mind a történelmi, mind a szellemi világ – az egyén esendő gyarlóságától kezdve a több ezer éves hagyomány magasztos ígérétéig terjedően – s frattassék meg mindez egy történet elbeszéléseinek során, hiszen úgyis minden egy történetbe fut össze, egy történetként élhető meg és át. Bizonyára ez is lehet oka annak, hogy a mű befogadása súlyos akadályokba ütközik: kit elriaszthat a mű ormótlan nagyszabásúsága, kit zavarhat az irodalmi divatok fumigálása, kit megbotránkoztat az érintett problémák

kezelésének élessége és nyíltsága, kit bosszanthat az archaikusan szerkesztett elbeszélés látványos leegyszerűsítése – bizonyára ez is oka annak, ha a kriúka is (majdhogynem szükség-szerűen) töredékesen szól. E könyv befogadása és feldolgozása az átlagosnál bizonyára hosszabb gondolati és elemző folyamatot igényel mindenkitől (egyénektől és az „irodalmi élettől” egyaránt), ám komolyan remélhető, hogy a folyamat, végeredményében, üdvösen fog hatni (egyénekre és az „irodalmi életre” egyaránt); ennek megkönnyítésére és meggyorsítására született ez az írás, mely természetesen tudja magáról, hogy nem kriúka, hanem „csak” kommentár.

„Aldott, aki jó az Úrnak nevében” – szól a mise, a virágvasárnapot, a hajdani dicsőséges bevonulást idézve, kétezer éve, naponta. Ám, tudni való, azóta is jönnek, mikor gyakrabban, mikor ritkábban, folyamatosan, s mindig az Úrnak nevében, hol ilyen, hol olyan küldöttek és képviselők, s imitálják az egyszeri eljövettelt, az evangéliumi intést követve és használva (*Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok, mely órában jön el a ti uratok* – MÁTÉ 24., 42.). Persze amint feltűnik valaki az Úr nevében, rögtön számtalan kérdés vetődik fel; olyan kérdések, melyek mindig az alapokat érintik, s az alapokig hatnak: ki az, aki jön? és valóban az Úr nevében jön? és honnan jön? és honnan tudni, hogy ő jön az Úrnak nevében? és ő honnan tudja? és ki az, akinek a nevében épp ő jön? és mi mindannyian vajon nem az Úrnak nevében jövünk? S az emberek között, természetükben, vajon egyenlően vagy nem egyenlően van elosztva az Úr képviselésének s annak a tiszteletnek igénye, melyet az Úr képviselőjével szemben érzünk? S mi a garancia: mikor mondható, hogy az Úr (s képviselője) által ígért megváltás már bekövetkezett? S ha várni kell még valamennyit a megváltásra, miért és mennyit? És ki a felelős, ha a megváltás történelmi okokra hivatkozva, aktuálisan mégis elmarad? S ha megérkezett, most már biztosan, a közeli megváltás ígérete, akkor hogyan kell várakozni? Mit kell csinálni várakozás közben? És kiket érint a megváltás, milyen köröket, s miért éppen csak azokat? És a megváltatlanok, a megérintetlenek kinek a hibájából maradnak a körön kívül? stb. A kérdések vég nélkül folytathatók, állandóan újak és ugyan-

azok tehetőek fel, mint ahogy minden ígéret esetében fel is tétetnek, meg is vitattatnak, vissza is utasítottatnak rendjén. Spiró regénye azonban, mely a megváltás ígéretét választotta témájaként, s melyben a megváltás hasonló kérdéseknek hatalmas árama örvénylik, egyszerre szűkíti és tágítja a kérdések körét: a mű nem a megváltó aktuális igazságára és igazságára kérdez rá, hanem működésére. A JÖVEVÉNY azt járja körül, mi történik akkor, mikor a megváltás újra és immár véglegesen megígértetett, hogyan *funkcionál* a megváltás és a köré szerveződő mozgalom a (modern) világban, milyen *cselekedetek* hív elő az ígéret a megérintettekben, egymásért, egymás között, egymás ellen, milyen játéktér szabva a megváltó mozgalom számára, s milyen játéktérrel választanak s alkotnak maguk a mozgalom érintettjei, mit csinál ki a megváltottság a lelkekből, mire serkenti (jóra-e, rosszra-e) a lelkeket; hogyan lehet *felhasználni* a megváltás ígéretét s magát a megváltottságot a mozgalom érdekében, a lélek érdekében, önmaga és mások érdekében, a lélek érdekében, önmaga és mások ellenében... Spiró regénye lemond a kézenfekvő megoldásról: nem azt vizsgálja, hogy kicsoda és mi módon hozza az ígéretet – ezt tényként állítja: jött valaki, aki újra hitelesen képviselte az Úr ügyét –, hanem azt: hova, kik közé jött az ígérethez, mit idézett elő, s hogyan működött az ígéret. A fő kérdés, az egyetlen, mely a szó esztétikai értelmében testet ölt a regényben, erre irányul: hogyan él és hat a hit, mely tudvalevőleg hegyeket mozgat, a világban, a politikában, a művészetben, s milyen felmagasztalásokat, megaláztatásokat, milyen megvilágosult boldogságot s kiábrándult csalódást, milyen kiépülést és torzulást okozhat az egyes emberekben s egyes emberek között. Innen érthető a regény végletek közti mozgó térkezelése, a világtörténelmi mozgásoktól az egyes személyek közti mikrokapcsolatokig, a nagypolitikától a szerelemig; a hit, a megváltás ígérete egyszerre járja át a világstruktúrát és az individuális lelket, ugyanaz a hit sugárzik ki a politikai és személyes indulatokból, ugyanaz a hit szolgál egyszerre felszabadítólag és manipulatív, üdvözlőleg és megnyomorítóan, mind a mozgalom, mind az egyes ember számára: struktúra és lélek áthatják egymást, kint és bent ugyanazt, magukat és egymást reprodukálják – az eljövendő, megszemélye-

sített megváltó igazság reményében; korhoz kötötten, a korszak jellegzetességeinek megfelelően, illetve őket a nagy minták képére formálván – ugyanakkor hasonlóan a folyamatos, meg-megismételt megváltáskísérletek nagy történelmi példáihoz, a nagy példákat saját képükben tükrözötten.

Spiró e művében, a nagy téma választásának következtében, az európai irodalom legnagyobb műfajának, az eposznak hagyományához nyúl vissza. Kettős értelemben is: egyrészt a műfaj követelményeinek betartásával (s „bővített újratermelésével”), másrészt az eposzi szemléletnek minden részletet elérő következetes érvényesítésével. Archaikus nagyságigényhez, archaikus témaválasztáshoz archaikus szerkesztésmód illik az archaizáló dekorum elve szerint: Spiró ennek megfelelően építi regényének világát: a klasszikus mintát követő s egyben allegorikus jelentést is hordozó számban (12) felsorakoztatott fejezetek szinte mint szabályt követik az antik rendet: prozódia (a megváltás megjelölése), seregszemle (kívülről nézve: a lengyel emigráció nyomorú vonulása és tengődése a francia élethen belül; belülről nézve: az elhivatottak érkezése és számbavétele), párviadatok (Mickiewicz és Stowacki viszánya), epizódok, kiséletek, döntő ütközetek; „in medias res” időkezelés, visszafelé történő, felidézésre, elmondásra alapuló múlt- és eredetismertetés (pl. Odüsszeuszhoz a phaiákoknál előadott története ismétlődik annak leírásában, mit tudott s mit nem tudhatott Armand Lévy a hős előéletéről), isteni beavatkozások (például a jeruzsálemi panaszfelnézés)... stb. Tudjuk persze, a modern regény épp azért nyerte el saját formáját, hogy az eposzra támaszkodva, az eposztól elrugaszkodva s vele szemben próbálta individualizálni generális történeteit; azt is tudjuk, hány próbálkozás történt a legújabb időkben arra, hogy a regény prózaiságán belül újra megpróbálják visszahozni az eposzok hajdani nagy szintézisigényét – Spiró építménye, mégis, mindezek tudtával is feltűnést kelt nyílt imitációjával: a rendkívül szerteágazó és sokágú, sokszereplős, töredékes történetet egy nagy elbeszélés áramába s egy harmonikusan kiegyensúlyozott konstrukcióba kívánja összekovacsolni. Persze a szerkesztés maradhatna csupán külsőleg alkalmazott fogás is, ám

Spiró – hogy a modern regény individualitásának csapdáját kikerülje – a történetmondásnak régebbi hagyományát mozgósítja: nem kitalálja (koholja) a történetet, hanem *újramondja*. Mint a régi elbeszélők, akik jól ismert, tulajdonképpen közkinccsnek tekintett esemény sorokat meséltek alkalomról alkalomra, úgy nyúl ő is történetéhez: mintegy feltételezi a nagy folyamat anyagának konszenzuális voltát, s csupán újraszerkesztésével, újraértelmezésével tenné eredetivé elbeszélését. Az újramondás nagyszabású fikcióját szinte történetnésként teremti meg, mikor minuciózus pontossággal ragaszkodik a valóban megtörtént élettörténetek rekonstrukciójához: ha már olyan típusú közismeretűre, mint valaha egy énekmondó, mondai-vallási témájú epikája esetében, nem számíthat, legalább a történelmi megtörténtesség garanciáit építi az egyszerű volt, hol nem volt fikciója köré. Mert az újramondás természetesen azt is előlegzi, még ha a tényleges történelmi szereplők egyszerűségéről van is szó, hogy minden, ami *velük*, persze a regény világán belül, megtörténik vagy megtörtént, valamilyen módon analogonja a folyton-folyvást játszódó s ismétlődő, e világi megváltást kereső akcióknak: e történet csak sok más ilyen történetnek épp e pillanatban eljátszott változata, amely megismétli sok más, ismert és feltételezhető hasonló történet struktúráját, illetve amelyik épp egyediségének extremitása folytán bevilágíthatja s jobban értelmezhetővé teszi sok más hasonló történet lejátszódását. Az újramesélés, mint rendkívül erőteljesen ható, természetesen fikatív narratív helyzet, fantasztikus méretűvé bővíti a történetmondás lehetőségét, s ezen belül aztán vissza is hat az eposzi előadásmódra, megszüntetvén annak naivitását. Hiszen az a modern nehézség, hogy az előadott történetben menet közben, egyedi tények ismertetésének folyamatában kell felismerni a nagy konszenzuális történet sor általános jellemzőit, egyrészt szükségszerűen nagy terhet ró a tények bemutatására (ez sok tekintetben bizonyára fárasztóvá teszi is a befogadást), másrészt azonban rendkívüli szabadságot is biztosít a folyamat újraértelmezésére, kommentálására, felfedezésére. A nagy történet adottként áll az elbeszélővel szemben, de titkát csak a felfedező értelmezés során leplezi le: az elbeszélő, megteremtve az események szórtság-

gából az összefüggések harmonikus struktúráját, saját rendező elvét kölcsönzi előre (a valós történet által) biztosított sorozatnak. A szándékosan naivnak tervezett és hagyott eposzi szerkesztés, valamint a vele együtt alkalmazott nagyon merész, szubjektív értelmező szerzői gesztus kettőssége eredményezi az archaikus eposz és a modern regény pontosan számított egyensúlyát, annak az ismert goethei elvnek megfelelően, mely szerint: a regény – szubjektív epopeia.

Spiró avégett, hogy regényéhez modellt találjon, hogy regényében modellt adhasson egy nagy világ megértéséhez, hatalmas témát választott: a múlt század közepének nagyromantikus, felszabadító megváltó mozgalmát. Nem a történelmi pontosság vagy a filológiai hűség szempontjából érdekes az, hogy Spiró a nagy lengyel emigráció szenvedés- és üdvörténetét kereste fel a maga számára (ez bizonyos értelemben kizárólag a szerző lelkiismereti, illetve alkotáslelektani problémája marad – még akkor is, ha maga a probléma is beépül a regény anyagába), hanem elsősorban amiatt, hogy e történelmi társaság, amennyiben hihetünk a történelmi valóságban, szinte felkínálja magát a modern értelmező számára: a kicsiny létszámú, de nagy jelentőségű és nagy hatású csoport, megváltója köré csoportosulván, végigélte s kidolgozta magából a „forradalmak korának” összes problémáját, a lehetséges életterületeknek, alkotási lehetőségeknek legszélesebb mezein mozogván. E csoport olyan, mintha maga az Úr teremtette volna, modellezés céljából. Spiró regénye, egyetemes modellre törekedvén, ezért tudja a történelmi anyagból, elemeiből és összességében is, szinte *kignyújtani* azt a princípiumegyüttest, melynek értelmezését a ma számára egyedül fontosnak találja: ebben a társaságban, ebben a törekvéssorban, ebben a helyzetben, az e helyzetre adott reakciókban egyetemes paradigmát lát. Nagy emberek, nagy alkotók, megváltók, forradalmárok nagyszabású, minden határt túllépő, örült és üdvözült vállalkozásba fognak – s nem adhatják alább a világ megváltásánál. Spiró számára, mint ez megelőző műveiből is látszik, a legfontosabb kérdés mindig az emberi teljesítőképesség, az emberi önkijeljesítés körül forog: mi az, amit az ember, egy ember ki tud hozni önmagából, mivé tud-

ja tenni, felnöveszteni önmagát, mit tud megalkotni, mire s mennyire tudja önmagát hatásában kifelé fordítani – s minnek felhasználásával, minnek ellenében tudja mindezt végrehajtani. A norma; az extremitás. Spiró hősei a legnagyobbat kísérik meg: az egész világ megváltását és felszabadítását – nem csupán vallásilag, de a mindent magába foglaló, új vallás ígéretében; nem csupán nemzeti felszabadításként, de az elnyomott nemzet feltámadását állandó reményként szemük előtt tartván; nem csupán politikailag, de a politikai mozgalmak, forradalmak résztvevőjeként és teremtetőjeként; nem csupán művészként, de művészet nélkül a felszabadulást el nem képzelhetvén; nem csupán magánemberként, de az egyéni megváltást és egyben boldogságot a legfőbb, mert legegyszerűsebb princípiumként kezelvén. Spiró hősei, egyszerre égvén a romantikus individualizmus és a romantikus közösségbe olvadás szélsőségeinek tüzeiben (hisz nincs is más választásuk!), saját lelkükbe veszik fel a világ valamennyi ígéretét – saját megváltásukat világmegváltásként élnék meg, s a világ megváltásától várnák személyes üdvüket is. Ám körülöttük s bennük ott lakozik a világ, mely nem (vagy nemcsak) az ő princípiumaik szerint működik – s ennek következtében ők sem csak saját vallott princípiumaik szerint működnek. Spiró epikus látás- és láttatásmódja akkor éri el legnagyobb szabású eredményeit, midőn a hagyományos (romanikus) keletkezést (mit kínál a világ – mit keres a lélek) kibővíti s átstrukturálja, újra megkeletkeztvén a fenti kérdéseket: s hogyan hat a világ a lélekre, s hogyan működik a lélek a világban. Ami – természetesen – ezáltal így összehozható: mit csinálnak a lelkek, egymással, miközben a világ egyetemes megváltását szorgalmazzák sóvárogván?

Spiró ezáltal modernizálja s teszi aktuálissá romanikus hőseinek példáját, hogy – fenntartván a romanikus princípiumok fenségét – belelálja őket a világba, s sem a világot, sem a lelket nem hirdeti ki győztesként a köztük folyó harcban. Evégett teszi modelljének alapjául a csoportot, a megváltásra áhítózókat együttesét (a nagy világnak ezt a mesterségesen, persze jó szándékkal lekicsinyített mását), s evégett vizsgálja azt, hogy viselkednek egymás mellett a megérintett lelkek. Mert bár a megváltás, az

önkitaljesztés persze elsősorban belül, a lélek belsejében zajlik, ám kifelé irányul (a társakra, a beavatatlanokra, a külső világra) – kint viszont ismét lelkek vannak, akikbe a megváltás, a kiteljesztés indulata, szinte anyagi módon, beleütkezik. S a lelkek között, jóllehet egymásban való feloldódásra vágyanak, harc támad, s hatalmi viszonyok alakulnak, a megváltottságon belül rendfokozatok kristályosodnak ki, a testvériség ellenséget kénytelen konstruálni magának – a hit dogmává, a térítés manipulációvá is válhat. Sőt: a közösség mint mozgalom, a világra is hatni akarván, bele kell hogy avatkozzon és avatassék a világnak más és mégis oly hasonló szerkezetű intézményeibe (államok, politikai mozgalmak, vallások és egyházak, királyságok és pápaság stb.) – az érintkezés pedig csak azonos vagy azonosuló alapokon lehetséges. S mindeközben pedig – el kell szenvedni a világ legnagyobb csapását: a remények ismétlődő kudarcát, s a várakozás idejével kell helyettesíteni a megváltás időtlenségét. Az időn belül viszont minden elmozdulhat, mind a lelkek területén, mind a külvilág forrongásában – s a nagy várakozás üres időtöltéssé is válhat. Így fordul át a kívülről homogénnek látszó htközösség belső ellentétektől tagolt, ideológiai, hatalmi és szerelmi perpatvaroktól zaklatott, ám egyre nagyobb befolyásra vágyó szektává – ám épp ezáltal szólhat bele egy kicsiny, rajongó, szélsőséges csoportocska a szélsőségesen tagolt s ideológiájában megzavart világban a távolinak tűnő ügyek intézésébe is, akár hatással, akár hatás nélkül. Az elhivatottak szektáját persze idegen világ veszi körül, vallásilag, poliúkailag, nemzetileg, nyelvileg idegen, javarészt ellenséges világ, azaz maga a feloldhatatlan száműzetés – de az idegen világ, ha idegenségét nem adja is fel, mégis sok hasonló jelenséget mutat: saját mozgalmain, intézményein belül ugyanazon céljavesztett, megváltásra törő ideológia-keresés dúl. Ezzel pedig, az üdv kiéptítése végett, szembe kell nézni: alapvető tévedés az, ha valaki „nem számol azzal, hogy ővele számolnak”.

Spiró legnagyobb érdeme s rófi bravúrja alighanem abban rejlik, hogy mindezt, világnak és modelljének történelmi és metafizikai összetevőit, az egyes individuumok lelkén belüli mozgások sorozatában ábrázolja: nem elvont

szerkezetek elemzése zajlik művében, hanem egyszeri személyes indulatok és akarások leírása: szenvedő és megdicsőülő hőseinek nyomorult és fenséges konfliktussorozata az egyediség, a megismételhetetlenség analízisén át vezet a mélyebb általánosítások lehetőségéhez. Minden, ami előkerül a regény hatalmas kavargásában, kizárólag személyes, az egyes emberre vonatkoztatott módon lesz érdekes: hiszen legyenek bármily magasztosak az elvont eszmék, a létező vagy létesítendő intézmények, a megragadható vagy meg sem ragadható történelmi-politikai célok – mindegyikük egyéni sorsokon keresztül épül ki vagy megy tönkre, mozgásuk, akár megdicsőülésük, akár csúfos kudarckuk, az egyes ember sorsát dúlja fel, esetleg szét. Az egyes ember a regény keretein belül minden ízében és minden gesztusában mint a történelmi és szellemi világ metszéspontja, egyszeri metszéspontja, lesz feltüntetve: az ő sorsán, mely egyszeri, s ezért mélyen esendő, kell és lehet tehát számon kérni mindazt, amire a nagy ígéretek vonatkoztak. Mert külső garancia persze nincs, a megváltást kívülről (felülről?) semmi nem biztosítja: a megváltás keresése s különböző diszciplínákon belül elképzelt (legalább részleges) megvalósulása nem más, mint az egyes ember törekvése arra, hogy értelmet adjon életének. Az értelemadás gesztusa uralkodik a regény hőseinek életén: ezért a megváltástan kialakítása, keresése és csodás működése, ezért a hősi kiállás a mindennapok szürke uralmával szemben, ezért az önérvényesítés sok színpadias, groteszk, alkalmasint csaló fogása, ezért a téboly vonzása és fenyegetése; az egyes ember, mint nagy példák követője, önmagával küzd, ha már Jákob anyyala közvetlenül nem száll le hozzá méltó partnerül, de azért küzd, mindent s mindennek ellentétét a maga lelkébe fogadván, hogy valaminő értelmet, ha már kívülről nem adatott meg, beleteremtse életébe.

S mindez alighanem érvényes a regény egészére mint műformára is. Az eposzi objektivitás olümposzi díszletei közül a szerző állandó értelemkereső és értelemadó tüprengése tűnőremkedik elő: a világ nem megjelentetük, nem eljátszatuk (mint egy hagyományos XIX. századi regényben), hanem elmondatuk, egy nézőpontból, a megfejtés állandó ígéretével és kétélyével. Ezért uralkodik a művön az elbe-

szelő szólama, amely mintegy történelmi beszédmódot imitál (ezért oly kevés benne a jelenet, a párbeszéd stb.): a homogén elbeszélés mint a rákérdező értelemadás aktusa jelenik meg. Az elbeszélő meg akarja fejteni általa kreált hőseinek általa leírt tetteit – mintegy heurisztikus kísérletbe bocsátkozván: azáltal, hogy újramondom a nagy történetet, vajon értelmét is látom-e, s vajon újrajátszom-e amaz értelemadó próbálkozásokat, melyeknek folyamatos működésében s aktuális igazságában nem kételkedhetem? A műnek, mely az egész világot akarja végül is magába foglalni, ezért kell tehát az egyszer élt emberek sorsában szinte rejtvényfejtőként elmélyednie, s ezért kell az elbeszélést a magánbeszéd szólamához közelítenie, a közvetlen szerzői vallo másoktól és közbevetésektől sem tartózkodván – a felidéző és újramesélő mű ugyanis önmagában is az értelemadás gesztusát keresi és feltételezi. Ezért villódzhat az elbeszélés folyamában, egymást szétbonthatatlanul áthatva, a tragikus fenség és a groteszk ironia, a megértő és ráérző együttérzés és a metsző élű, könyörtelen kriúka: minden gesztusnak, minden törtéetésnek, minden életsorsnak értelem adaük, ám ez az értelem mindig konstruált valami, önmagának (persze hagyományokban bővelkedő, mintákat imitáló) kitalációja, mely – még ha el-eljátszik is a transzcendencia ígéretével – mindvégig, hajdan is, ma is, biztosíték nélküli magárahagyatóságában kénytelen önmagára zárulni. A bezáruló kört egyedül a művészet tudja magától távol tartani (ezért is Mickiewicz a kiemelt főhős, nem a zárványként ábrázolt Towianski): a művészet tudja ezt az értelemadást mások számára is, mások sérelme nélkül közvetíteni; benne válik az életgesztus és az életértelem visszavonhatatlan egyedisége továbbadható s mások által is átélhető hagyománnyá: amint az átéli múlt a maga összes szenvedésével együtt elzongorázható az *értő*, az értelemre nyitott fül számára (vö. Mickiewicz és Celina nagy búcsúkötetését), úgy megírható, újraírható az értelemkeresés és értelemadás nagy, mennyet, poklot, történelmet is áthidaló kalandja is. Persze a mű is benne működik a világban (amint a világ is őbenne), s a mű is elmondhatja magáról, hasonlóan minden szereplőhöz, legyen az akár maga a megváltó, akár a kajla fülű renegát, hasonlóan minden példaképhez és imitátorhoz, azt, amit

a legnagyobb próféta és első törvényhozó mondott fiának születésekor, tehát a hagyomány megalapozásakor: „*Jövevény voltam az idegen földön.*” (II. MÓZES 2., 22.)

Margócsy István

II

AZ ELBESZÉLŐ NYOMORÚSÁGA

Spiró György regénye nagy mű, nagyregény. 757 oldal. Több évtizedet fog át, az európai történelem sűrű éveit. Temérdek szereplője van, megszámlálhatatlan helyszíne és epizódja. Azt gondolja talán az olvasó, tréfál a recenzens, ironizál. Összekeveri a mennyiséget a minőséggel. A nagyság és a nagyság igénye azonban nem is olyan különböző dolgok. Spiró nagy regényt akart írni, gazdag regényt és összefoglaló regényt. Regényt egy vesztés kelet-európai forradalom (az 1830–31-es lengyel felkelés) emigrációjáról, a költői, nemzeti és poliukai messianizmusról, egy történelmi Messiásról, a történelemtől magáról. S persze emberi gyarlóságokról. Történelmi regény történelmi hűséggel, amely ugyanakkor csupa történelemfeletti emberi helyzet körül vizsgálódik.

A regény legfőbb szerkesztési elve ez a talán túlságosan is becsületesen értelmezett történelmi dokumentaritás – a személyeket, szálakat és epizódokat a kaotikus történelmi esetlegesség olvaszja össze. Irónia nélkül mondom ezt, hiszen talált történeletről van szó, egy jól megválasztott talált történeletről persze. A felkelés után dicsőségesen párizsi emigrációba vonult s ott bomlásnak indult lengyel emigráció egy csoportja, Adam Mickiewiczsel az élén, híve lett egy lengyel úrnak, Towianskinak, aki magát Messiásnak hirdette, s szándékában állt a világot megtéríteni és – Lengyelországgal kezdve – megváltani. Minden ürügy nélkül, közvetlenül egy darab történelmet választani regénytemaként különféle veszélyekkel jár, a történelmi inümitások utáni leskelődés voyeur-élvezetétől a nagyszabású ideologikus spekulációkig. Spiró ehelyett bevallottan, néhol szinte hivalkodó tudományossággal források: szövegek, levelek, naplók, életrajzok nyomán

halad. A történelem becsületesen elismert összefoglalhatatlanságának azonban a szerkezet áldozatul esik: az egyetlen következetesen érvényesülő elv ebben a regényben a felbomlás, valamiféle történelmi entropia, amely mind messzebb sodorja a szereplőket a történet eredeti magvától és kiindulási pontjától, mígnem a regény teljesen különálló epizódokra esik szét, amelyeket legfeljebb a közös kezdet emléke tart össze. Mégis, legyen bár pontatlan némely helyen (ezt megítélni nem tudom), A JÖVEVÉNY mint történelem nagyon is élvezetes olvasmány, a történelmi elbeszélésnek s okosságának annyi szintjét és válfaját vegyíti, hogy még a szétesettség is mintegy tanulsággá válik. Említhetném a történelmi leírásnak és elemzésnek számtalan példáját, itt van P. hadnagy (naplója alapján) elbeszélte története a II. fejezetben, amely önálló kis mű s a regény egyik legszebb része, véleményem szerint: hogyan fogadták a lengyel szabadsághős menekülőket Németország kisvárosai ételüket, italukat és asszonyaikat felajánlva, könnyes lelkesedéssel és morbid kíváncsisággal, és hogyan bomlott szét a dicsőséges csapat saját levében fődögvélve a francia depóban, vagy a VII. fejezet, amely a pápa sikeres megtérítésének történetét meséli el.

De nemcsak a történelemtől van szó. Spiró, mondhatni, ígéretet tesz a regény első fejezetével, kihívóan merész ígéretet, amelyet nem is tud betartani. Az ígéret az, hogy a Messiásról lesz szó. Arról, hogyan lesz valakiből Messiás, s miféle erő és miféle vágy tart meg egy teljesen abszurd vallást. Pontosabban: mi az, amitől egy vallás sosem teljesen abszurd. A megváltásvágyról és a hitről kellene hogy szó essék. Értelmetlen marad azonban, hogy önösségen és kicsinyességen, parlagi kétségbeesésen és irracionálisba menekvésen túl miben áll hinni valamiben, egy Messiásban, adott esetben. Towianski a regény legérdektelenebb s leghalványabb figurája. Mickiewicznek, úgy tűnik, éppen kapóra jött egy Messiás, hogy válságából átmenetileg kiségtse, Slowacki, Spiró rejtett kedvence esetében mintha – a költőtársal való rivalitáson túl – pusztán költői egzaltációnak volna tulajdonítható a rajongás Towianski iránt. A többiek együgyű lények vagy ravasz örültek, a nem rejtett kedvenc, a zsidó Ram

kivételével; ő az egyetlen, aki valamelyes hi-telességgel tud szólni, a zsidó misztikán ke-resztül, Towianski tanairól, s ő az egyetlen, akinek megterése Spiró szemében megfonto-lást érdemlő probléma. Néhány olyan mon-dat szól erről, amelyeket érdemes idézni: Ram egy éjszaka lejátssza magában Mickie-wicz megterését.

„Elmének s léleknek játéka volt az a hajnal, a lehetőség laiolgatása, a szempont átélése; Ram megpróbálja átélni újra, s úgy találja: nem lehet észrevenni azt a pillanatot, mikor a játék megszű-nik s helyét a hit elfoglalja.” (60. o.)

Ram figurája azonban, aki a legszebb epi-zódok és lélekbúvárlások főszereplője, csak afféle csempészett főszereplő, aki „jogtala-nul”, a rokonszenv jogán nő fölébe a törté-neti főszereplőknek. A történet centrumában ezért semmi nincs, a vallás a pártharc egy formája, voltaképpen mindegy is, Towianski Messiásnak vagy másnak tartotta-e magát, hiszen úgyn is jelentéktelen s kicsinyes játsza-dozás az egész. Nem álltam, hogy nem jogos ezt gondolni a vallásról vagy a megváltás-vágyról, de regényt írni és olvasni róla nehéz ennek szellemében. Igaz, mint Spiró mondja a regényben, Flaubert mester is a semmiről írta a BOVARYNÉ-t, az azonban szívszorító semmi. Az ironikus magyarázatokkal helyet-tesített hit viszont érthetetlen és abszurd semmi, s ezért nem tud megtartani és meg-formálni egy nagy történelmi regényt. Miért volna érdemes írni arról, ami ennyire jelen-téktelen? A jelentéktelen közép koré azon-ban a regényben mégis felépül epizódokból, látomásokból és lelkek mélyébe ereszkedé-sekből egy olyan gazdag világ, amelyet egy recenzió aligha tud méltóképpen értékelni.

A történelemfeletti belső koherencia hiá-nyában az fogja össze a regényt mint szöve-get, ami egy, a történelmet tárgyának tekintő szöveget összefoghat: a kommentár. S ezzel a regény legheroikusabb s véleményem szerint legnagyobb gyengéjéhez érkeztem: az elbes-zélő szerepéhez. Ez az elbeszélő egyrészt a (nem túl meggyőzően) karikírozott álmélko-dó kisember, egy sterilen archaizáló nyelv s valamiféle gunyoros együttérzés alanya, de egyszersmind korlátozott történelmi minden-tudással megvert szerző is, akinek a múlt század egyes epizódjairól minduntalan eszé-

be jut a jelen század némely epizódja. Ez az elbeszélő, az elbeszélésnek ezen módja heroi-kus kudarc. Azért heroikus, mert az állandó kommentátori jelenlét révén olyasmit próbál elérni Spiró, vélem én, ami egy valóban nagyszabású regény, egy nagy kísérlet kere-tét alkothatná: többszintűvé tenni az értel-mezés révén a történetet, önmaga fölé emel-ni a történelmet, értelmessé és tanulságossá varázsolni. Az értelmezés és a történelmi anyag nyíltan, ironikus megjegyzések és ki-szólások formájában küzd egymással, és a történelmi anyag győz: a kommentár nagyobb része valahogy elégtelennek tűnik az eredeti történet megmagyarázatlan (-hatalan?) kü-lönösségéhez képest. Ez a belső meghason-lottság, a fölébe kerekedés vágya nincs hasz-nára a regénynek. Az elbeszélő nem engedi szóhoz jutni a történetet, nem azért, mert önmagáról beszél, hanem azért, mert a törté-net helyébe minduntalan a történet ma-gyarázatait állítja. Bármilyen okos magyará-zatok is ezek, amikor a történet elmerül sú-lyuk alatt, valami pótolhatatlanul fontos lesz el, a lehetőség, hogy ki-ki magának olvasson s értsen meg, s hogy az olvasandó és megér-tendő mégis érintetlen megőrződjék. A ma-gyarázat, úgy gondolom, sokkal könnyebben lesz trivialitássá, mint a történet, hogy Micki-ewicz hívévé lett Towianskinak, s hogy aztán, évek múltán, csak félig bevallva, elpártolt, nem helyettesíthető a magyarázattal:

„Oh, ti, kik kívülről könnyedén terjesztétek, hogy a Költő megháboroda! a lényegét nem fogtátok va-la fel! hogy mindég a szellem embere a legvédtelenebb a primitív eszmékkel szemben! s hogy a többi, addig normális hűvek is, a tudásnak terheit többé elviselni nem tudván, választák inkább a nem-tu-dást!” (119. o.)

A kommentár kényszere, hogy semmit megjegyzést nélkül hagyni nem szabad, úgy gondolom, valamiféle vállalt kívülrállás, szer-zői elv, műfaji műfogás. Nem illene ennél to-vább menni. De még romjaiban, még félig betöltött ígéretként is nagy regény A JÖVE-VÉNY, ezért megkockáztatom, hogy a kom-mentár kényszere, nem mondandójával, ha-nem létével, részévé válik a regénynek. Ta-nácstalansággá és autonómiavágygá és egy másik tanácstalanság és autonómiavágy meg-értésévé lesz az olvasóban. Outsiderok be-

szélgétesévé a csak kínna! vagy sehogy se urálható történelem felett. Spiró mintha maga is bevallaná ezt:

„Tudom, gyakoroltam: nagy művet befejezni nem lehet, csak menet közben kétségbeesve feladni. De hát ami tökéletlen, mert ember alkotta, mégis teljessé lesz valahogy, mert emberek fogadják be, ha befogadják. Eszerint a Lángról meg a Pernyeről, mik lények, én kissé másként vélekedem. De azt elfogadom, hogy nagy művek és forradalmak tilka sosem leleplezheld, tán azért, mert nincs is; lényegük az Úr, melyről Flaubert mesternek is volt sejtése egykor; ebbe nem tudunk beletörődni mi soha, mert lázadásra teremtuve bennünket az Úr, aki maga az Úr; ekként leplezi lényegét előtünk, s mert nincs, inkább van, mint bármí lélezd.” (642. o.)

Babarczy Eszter

„SZÁZADFORDULÓS” ÉS „NÉPNEMZETI” MAGYAR ÉPÍTÉSZEZ

Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre:
A századforduló magyar építészeze
Szépirodalmi–Bonex, 1990. 288 oldal, 800 Ft

Ez a könyv szinte napok alatt elfogyott. Már a kiadó és a gyors siker is nagy figyelmet érdemel; a sok száz felvétellel és rajzzal illusztrált építészettörténeti mű a Corvina, a Műszaki vagy az Akadémiai Kiadó profiljába tartozott volna, s amögött, hogy – mintegy kakukktojásként – csak a Szépirodalmnál s ott is csak a Bonex osztrák–magyar építőipari kft. anyagi támogatásával jelenhetett meg, szakkiadók és szakkörök húzódozása vagy éppen ellenállása is rejtőzködhet. A könyv előszavában a szerzők ki is mondják, hogy erre a megjelenésre akkor került sor, „miután a kiadásra minden reményünk elveszett”, s név szerint is pellengérré állítanak három személyt, akik a szerzők szerint „a műveltségellenes légkörben képességeiket arra fordították, hogy [...] a kézirat megjelenését késleltessék”, s akiknek felróják, hogy „manipulációk miatt a könyv segítői és a tárgya iránt érdeklődők közül sokan nem érthették meg annak megjelenését”. (Az elő-

szó adatai szerint a kézirat akkori változata először 1980-ban kerülhetett kiadó asztalára.)

A siker ezzel szemben igazolta az áldozatvállalást: a színes képeket nem tartalmazó s így nem is éppen olcsó mű iránt elemi erejű érdeklődés nyilvánult meg. Az érdeklődők talán legfontosabb csoportjáról indikációt adhat az a mendemonda, amely szerint műegyetemünk építészkarának egyik professzora néhány éve azt mondta volna, hogy az óráin nem meri bírálni Makovecz Imre épületeit, mert fél, hogy a hallgatói meglincselik. Mindez jelezhető, hogy a századforduló magyar építészetével foglalkozó mű megjelenése nemcsak a szakkörök csendjét érintő semleges esemény, hanem igen heves szenvedélyek drámai küzdelmében végbement fejlemény. Ez a küzdelem mindeddig csak kis részében (és jórészt szamizdatos formában) vált nyilvánossá; így nem kaphatott arányos helyet értelmiségünk tudatában. Csak a sevillai világkiállítás magyar pavilonjának háborúsága foglalkoztatta erősen a sajtót: láthatólag igen komoly erők próbálták megakadályozni, hogy a munkát Makovecz Imre kapja meg, végül azonban ők húzták a rövidebbet, s a pavilon Makovecz Imre tervei alapján épül. (Amint ismeretes, ellenfelei szerint Makovecz Imre rangján alulinak érezte, hogy nyilvános tervpályázat játékszabályainak vesse alá magát, a Magyar Építőművészek Szövetsége [MÉSZ] viszont mindent elkövetett annak megakadályozására, hogy a kormány a kúrt és lefolytatott pályázat megsemmisítésével adja a munkát Makovecznek; azóta a MÉSZ régi formájában megszűnt, elsődlegesen Kamara lett belőle, s az erre irányuló javaslatot kidolgozó MÉSZ-bizottságban részt vevő legerősebb egyéniség s legnagyobb tekintély éppen Makovecz Imre volt.)

Fordítsuk azonban figyelmünket a századforduló magyar építészetével foglalkozó könyvre. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a századforduló magyar építészetében monumentális méretű küzdelem folyt különböző irányzatok között, s az akkor végbement és a most egyre hevesebben dúló küzdelem téjje ugyanaz a kérdés, nevezetesen az, hogy lehet-e és kell-e a magyar építészetnek valami sajátosan magyar arculatot adni, vagy az építészet fejlődése nemzetközi folyamat, a szónak nem csupán technikai,